

ՀԱՅԿ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ՆՈՐ ՓՈՓՈԽԱԿ ՄԸ

ՔԵՕՐՕՂԼՈՒԻ ԴԻԻՑԱԶՆԱՎԵՊԻՆ ՄԵԿ ԴՐՈՒԱԳԻՆ

Ընդարձակ Տարեգիրք Ս.Փ.Ա. Հիւանդանոցի

Իսթանպուլ

1948

A ^{II}
63675

ՆՈՐ ՓՈՓՈԽԱԿ ՄԸ ՔԵՕՐՕՂՈՒԻ ԴԻԻՑԱԶՆԱՎԵՊԻՆ ՄԷԿ ԴՐՈՒԱԳԻՆ

Քեօրօղլուի ժողովրդական գիւցաղնավէպը, որուն Աղբալայճանեան պատումը 1842ին հրատարակած է Աղեքսանդր Սոմքո անգլիերէն լեզուով(*), գրուող մը կը պարունակէ, որ ուրիշ բաղձաթիւ գրուողներու պէս, անտարակոյս իրական գէպք մը կը ներկայացնէ: Ինչպէս ասպացուցած եմ Արշակ Բ. եւ Քեօրօղլու անուն փոքր աշխատութեանս մէջ (Փարիզ 1939) և ինչպէս հիմա կ'ընդունին թուրք գիտնականները, Քեօրօղլու ձէլալի ասլըստամը մըն է և միանգամայն աշուղ մը: Ինչ որ ալ եղած ըլլայ ձէլալի ասպատամբութեան սկզբնական նպատակը, շարժումը շուտով ստացած է բւարակային բնոյթ մը, և այն ~~գրեւեալ~~ գր, զոր պիտի ներկայացնեմ նախ ըստ Սոմքոյի պատումին և յետոյ նոր փոփոխակով մը, աւարակային բիւրաւոր սովորական գէպքերէն մէկը եղած է ժէ. դարուն և անկէ վերջ ալ:

Ա.

Հայ վաճառականին դաւադրական սպանութիւնը
ըստ Սոմքոյի պատմին(**)

Քեօրօղլու, Քաճար ցեղախումբէն Մուհամմէտ պէկին և իր 12,000 ձիաւորներուն իշխանական ասպնջականու,

(*) Alexander Chodsko, *Specimens of the Popular Poetry of Persia, as found in the Adventures and Improvisations of Kurroglu* ... London 1842:

(**) A. Chodsko, *Ibid.* pp. 183—194:

08-007

թիւն ընծայելէ ետք, առանց դրամի եւ պաշարի կը մնայ,
 ինչ որ զինքը կը մղէ կարաւան մը կամ հարուստ ուղե-
 ւոր մը կողողտելու: Այս որոշումը տալէն քանի մը օր
 ետք, իր մարդիկը լուր կը բերեն թէ Չամլը-Պէլի արօ-
 տավայրին մէջ — Չամլը-Պէլ Քէօրօղլուի ամբոցն է — ար-
 տասովոր հարստութեամբ բեռնաւորուած կարաւան մը
 կանդ առած է: Քէօրօղլու կարաւանին բաւական ~~է~~ տե-
 ղը կ'երթայ եւ վրանի մը տակ երկու թուրք կը տեսնէ,
 որ նարտ կը խաղան: Չիովը վրանէն ներս կը մտնէ բայց
 թուրքերը կը հրամայեն որ ձիէն վար իջնէ: Քէօրօղլու կը
 մերժէ եւ կը յայտնէ իր ինքնութիւնը: Այն ատեն, թուր-
 քերը կ'ըսեն թէ Քէօրօղլու մեծ մարդ է եւ թէ իրենք
 պատրաստ են իրեն խառան(*) մը վճարելու անոր արօտա-
 վայրին վրայ կանդ առած ըլլալուն համար: Քէօրօղլու
 կը տեսնէ որ թուրքերը խաղով մը զինքը հեռացնել կ'ու-
 ղեն, որովհետեւ ոչ մէկը ոտքի կ'ելլէ զինքը մեծարելու
 համար, եւ կը հետեւցնէ որ իրեն ուրիշ զուժար պիտի
 չվճարեն: Ուստի, նիզակովը կը սպառնայ թուրքին կուրծ-
 քին: Թուրքը հանդարտօրէն կը հրաւիրէ զէնքը ետ քա-
 չել: Յետոյ զայն կ'աջալանէ որ առանց թշնամիին կան-
 խաւ լուր տալու թէ պիտի կոտլի, վատարար զինքը սպան-
 նել կը ջանայ, ինչ որ միայն կնոջ մը վայել է, եւ կ'ա-
 ռաջարկէ հարաւ խաղը աւարտելէն ետք մենամարտիլ:
 Քէօրօղլու կը հաւանի սպասել: Յետոյ տեղի կ'ունենայ
 մենամարտը: Վաճառականը Քէօրօղլուին կ'առաջարկէ որ
 նախաջարձակ ըլլայ ուղած ձեւովը եւ ուղած զէնքերովը:
 Քէօրօղլու տասնըեօթը տեսակ զէնքով յարձակում կը
 գործէ, բայց վաճառականը ամէն անգամ կը խուսափի ա-
 նոր հարուածներէն: Ի վերջոյ, թուրքը կ'առաջարկէ որ
 Քէօրօղլուն իր գօտիէն բռնելով փորձէ զինքը ձիւնկէց
 ընել: Քէօրօղլուն կը փորձէ, բայց չի յաջողիր: Բայց երբ
 թուրքը, իր կարգին, կոխի նոյն ձեւին կը դիմէ, Քէօր-
 օղլուն գօտիէն աջնպէս մը կը ցնցէ որ քիչ կը մնայ որ

(*) Խառանը ոչ-խառան հպասակներուն կողմէ մահմեճա-
 կան վերապէսի մը վճարուած տուրքն է:

ձիէն վար իյնայ: Նոյնիսկ մէկ օտքը ասպանդակը կը լքէ: Բայց Թուրքը չ'ուզեր օգտուիլ իր յաջողութենէն, կը լքէ Քէօրօղլուն գօտին, զրահը կը հանէ եւ ձիէն վար իջնելով Քէօրօղլուն իր վրանը կը հրաւիրէ իբրեւ հիւր: Քէօրօղլու հլու թեամբ ձիէն վար կ'իջնէ, մուկի պէս վրանէն ներս կը մտնէ եւ խոնարհօրէն կը նստի: Այնքան ամօթապարտ կ'ըլլայ ինքզինքը որ հաղիւ թէ կրնայ շունչ առնել:

Թուրքը գլուխը կը կախէ առաջուան պէս եւ կը շարունակէ նարա խաղալ ընկերոջը հետ: Քէօրօղլու կը տեսնէ որ Թուրքը շատ ազնուական եւ վեհօգի անձ մըն է: Կ'սկսի անոր գովեստը երգել: Թուրքը Քէօրօղլուն կ'ըսէ թէ իր բանաստեղծութեանը համար 500 թուման(*) պիտի վճարէ: Քէօրօղլու, որ վաճառականին բաղուկներուն ոյժին փորձով տեղեակ էր, կը կարծէր թէ առանց դրամ վճարելու զինքը պիտի ճամբէր, բայց երբ 500 թումանին խօսքը կը լսէ, կը շարունակէ վաճառականին գովքը հիւսել: Թուրքը անմիջապէս 500 թումանը աշուղին առջեւը կը թափէ եւ կ'ըսէ թէ իր խառան է: Յետոյ, զինքը կը հրաւիրէ միասին ճաշել եւ կամ մեկնիլ, ինչպէս որ ուզէ: Քէօրօղլու կը մեկնի եւ Չամլը Պէլ կը վեղառնայ:

Երբ իր աւագակ ընկերները դրամը կը տեսնեն, Քէօրօղլուն կը շնորհաւորեն իր յաղթանակին համար: Բայց Քէօրօղլու կ'ըսէ թէ ատոնք թուման չեն, այլ իր արեան կաթիլները, թէ այդ մարդը ^{հիւսել} յաղթած է, բայց չէ ուզած զինքը սպաննել, եւ, ասկէ դատ ալ, իր (վաճառականին) դրամով իր (Քէօրօղլուի) արեան գինը վճարած է: Յետոյ կը հրամայէ որ կարաւանին վրայ հսկեն եւ անոր մեկնումը իրեն լուր տան:

Քանի մը օր ետք, պահակները լուր կը բերեն թէ առաջին վաճառականը մեկնած է բայց աւելի հարուստ

(*) Թումանը պարսկական դրամ մըն է: Պատմը պարսկական Ագրայանի մէջ գրի առնուած ըլլալով դրամին տեսակը պարսկական է:

ուրիշ վաճառական մը նոյն արօտավայրին մէջ հաստատած է իր վրանը: Քէօրօղլու սաստիկ կը դայրանայ և կը գոչէ. «Կորսուեցէ՛ք, յիմարներ: Առաջին վաճառականը իմաստուն մարդ մըն էր և զիս սպաննել չուզեց. բայց ասիկա կրնայ խենթ մը ըլլալ և զիս սպաննել»:

Քէօրօղլուն տեղակալը՝ Այվազ, որ Հայ է, Քէօրօղլուն կը դռնէ որ երթայ այդ կարաւանը կողոպտէ, որովհետեւ հազիւ թէ հինգ օրուան պաշար մնացած է: Քէօրօղլու չի համարձակիր մինակը ճամբայ ելլել, չորս նշանաւոր աւաղակներ կ'առնէ իրեն հետ, և կարդ մը միջադէպերէ ետք(*), 600 թուման կ'առնէ երկրորդ վաճառականէն և իր ընկերներուն կու տայ որ Չամլըպէլ տանին: «Ես ուրիշ գործ ունիմ կարգադրելիք» կ'ըսէ:

Թուրք վաճառականէն յաղթուած ըլլալու գաղափարը Քէօրօղլուն միտքը կը տանջէր. բայց Քէօրօղլու այս պարագան իր մարդոցը չէր յայտնած: Երկրորդ վաճառականէն 600 թուման գանձելէ ետք, Քէօրօղլու կ'որոշէ նորէն հանդիպի: Իր քախտաւոր հակառակորդին: Երկար հարցումորձերէ ետք, կը յաջողի ստուգել թէ ո՛ր օրը վաճառականը երգրումէն պիտի մեկնէր (նախապէս ըսուած չէր թէ վաճառականը երգրում էր): Հետեւաբար, անկէ առաջ հոն կը հասնի և կարաւանին ճամբուն վրայ, կիրճի մը մէջ դարանակալ կ'ապասէ: Թուրքը առանձին կը յառաջանար ձիուն վրայ, կարաւանին բաւական տոջեւէն: Քէօրօղլու, երբ վաճառականը կը տեսնէ, կատաղութեամբ կը լեցուի: Ձին անոր վրայ կը քշէ, դոյն ձիւնկէց կ'ընէ և ինկած մարդու գլուխը կը կտրէ: Այս ընկէն ետք, բարկութիւնը հետզհետէ կը հանդարտի: Քէօրօղլու գործած արարքին վրայ ցաւեղով կ'երգէ.

«Լսեցէ՛ք, պէկեր: Հալէպէն դարձիս, վաճառականի մը հանդիպեցայ: Անօթի առիւծի մը հանդիպեցայ պողպատէ դրահի մը մէջ: Արարական ձիու մը վրայ հեծած, դրահովը կը յառաջանար: Անօթի առիւծի մը հանդիպեցայ:

(*) Երկրորդ վաճառականին հետ կոխ տեղի չհանկուար: Քէօրօղլու, ապաւինելով իր չորս ընկերներուն, ապաստալիքով կը գանձէ 600 թումանը:

Առաւօտեան հովին պէս սուրացի. անոր ճամբուն վրայ
գարանակալ սպասեցի, Էրզրումէն ոչ հեռու: Անոր գլուխը
կարեցի Էրզրնկեանի մէջ: Վաճառականի մը հանդիպեցայ»:

Քէօթողլու վաճառականը մերկացնելէ ետք, կը տեսնէ
որ ո՛չ թէ Թուրք է, այլ Հայ: Այն ատեն կ'երգէ.

«Իր մահը զիս բուժեց հաղարաւոր ցաւերէ: Այն ըն-
դունեցայ զերդ վարդի փունջ մը: Դիակը մերկացուցի ու
տեսայ որ Հայ մըն էր: Ո՛հ, թող լեռները մշուշով պատուին
թող հեղեղները վազեն անոնց սարերէն(*)»: Քէօթողլու,
թող բազուկդ անպարտելի մնայ: Վաճառականի մը հան-
դիպեցայ»:

Յետոյ Չամլըպէլ կը վերադառնայ:

Բ:

Աւագյան

Վաճառականը եւ Արեւականը
rus Անսարասիոս Լեվիսիսի պատումին

Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire
Orientales (Mélanges Bidez) 1934 տարւոյ առաջին հա-
տորին մէջ, Profesor R. M. Dawkins, որ ծանօթ է Փոքր-
Ասիոյ յունական բարբառներուն և ուրիշ նիւթերու մա-
սին իր բազմարժէք հրատարակութիւններով, հրատարա-
կեց յօդուած մը (**), որ կը պարունակէ Փոքր-Ասիոյ թըր-
քախօս Յոյներուն ֆոլքլորին վերաբերեալ նիւթեր, զորս

(*) Խոճֆօ ծանօթագրութեան վր մէջ (էջ 198) կ'ըսէ թէ
այս կոչին նպատակն է մաքրել դաւանանքեանք անգին
մարդու վր սպանութեան անպատշաճութիւնը: Եթէ Քէօթողլու
կ'ուրախանայ որ սպաննուած մարդը Հայ մըն է և ոչ Թուրք,
պատճառը այն է որ Շիիները՝ Սիւննիները աւելի կ'ատեն քան
Քրիստոնեաները: Քէօթողլու կը միմիայն որ իրեն գերա-
զանց մարդը ո՛չ թէ Սիւննի մըն էր, այլ Հայ մը:

(**) R. M. Dawkins, "Turco-Christian Songs from
Asia Minor," AIPHO, Bruxelles 1934, pp. 185—206.

հաւաքած էր յայն ուսուցիչ մը՝ Անասթասիոս Լեվիտիս(*) (ծն. Ջինճի Տէրէ, մեռած 1911 թն)։ Ասոնցմէ մէկը, որուն վերնագիրն է Աւագակր եւ Վանառականը (էջ 189—190), մէկ դրուագն է Քէօրօղլուի գիւցաղնավէպին, ինչպէս կը հասկնանք հրատարակուած մէկ տունէն և յանկերգներէն։

1946 Յուլիսի վերջը, գիմնէի Փրօֆ. Տօւքինսի խընդրելով որ այդ երգին պատճէնը հաճի ինծի դրկել, եթէ ինք մտադիր չէ զայն հրատարակել։ Փրօֆ. Տօւքինս, անգնահատելի աշխուժութեամբ մը փութաց գահացում տալ խնդրանքիս, և յետոյ, կտակածելի ընթերցումներու մասին ալ տուաւ յաւելումական տեղեկութիւններ, որոնց շնորհիւ կարելի եղաւ թրքերէնի վերածել Լեվիտիսի գրի տուած երգը։ Մերունազարդ անգլիացի գիտնականին հրապարակաւ եւս կը յայտնեմ ամենախորին շնորհակալիքս իր անսահման բարեացակամութեան և իր ցոյց տուած օժանդակութեան համար։

Լեվիտիսի փոփոխակը անտարակոյս կը վերաբերի այն գէպերուն, զորս ամփոփեցի ըստ Խոժքոյի պատումին. բայց այս փոփոխակին մէջ գէպքը պատմուած է զգալիօրէն տարբեր ձեւով։ Կը կարծեմսաւ կայն թէ «հայ վաճառական»ին գրուագն է իր հիմնական գիծերուն մէջ, քան ի վաճառականին գաւաղրական սպանութեան պարագայէն։ Այս տարբերութիւնը ապացոյց մը եւս կը կազմէ այն այլափոխութեանց, զորս ժողովրդական երգերը, գրոյցները, գիւցաղնավէպերը, եւլն. կը կրեն ժամանակի ընթացքին, նոյնիսկ երբ այդ ժամանակը հազիւ թէ երեք հարիւր տարի առաջ ըլլայ մեր օրերէն։

Նկատելով որ ամէն մարդ թրքերէն կը կարդայ և կը հասկնայ, կը նախընտրեմ յունատառ թրքերէնը վերածել լատինատառ թրքերէնի։

Ben bir Köroğluyum hem de deliyim,
 Aslımı sorarsan Anadolluyum,
 Bir bey ile bir bezirgân oğluyum,
 Dağa taş at oynadır Köroğlu.

(*) Փրօֆ. Տօւքինսի այս նիւթերը պարունակող տետրակը գնած է Լեվիտիսի նստիկէ կտփ։

Bana derler, dostum, koca bezirgân,
Aslım sorar isen vatan Erzingân,
Gelemez üstüme asla bir tuğyan,
El ele vurdu da güldü bezirgân.

Ben bir Köroğluyum dağda gezerim
Esen rüzgârlardan hile sezerim,
Çeker topuzumu kafan ezerim,
Dağa taşa at oynadır Köroğlu.

Başıma giyerim allı yemeni,
Her daim gezerim Hindi Yemeni.
Yakarmıyım hiç üstüme geleni?
El ele vurdu da güldü bezirgân.

Köroğlu oturmuş kaplan postına,
Selam alır selam verir dostuna,
Üç bin atlı gelememi üstüne,
Dağa taşa at oynadır Köroğlu.

Ben iğid isterim eli kılıcla,
Eli kılıçlı da göksü nakışlı,
Ağa görülüştü mahmur bakışlı,
El ele vurdu da güldü bezirgân.

Çamlıbelden aşdığını gördüler,
Kır atının sekişinden bildiler
Şu gelen de Köroğludur dediler,
Dağa taşa at oynadır Köroğlu.

Ha dedikce tavşan gibi atılır
Kelle kulak birbirine katılır,
Kesatlık da bin yaldıza satılır,
El ele vurdu da güldü bezirgân.
Şandım bu ellerin gördü (*) bezirgân.

(*) U. ju rüpkirgnzür lıusulıudır k: Bnılıusun prfırkılı
k kordu: Lııııııı g dıııııı ııııı kıl lııııı k:

Ben atımı Köç dağından aşırdım,
Aşırdım da Çamlıbele düşürdüm,
Kırk kelleyi bir kazanda pişirdim,
Ünümü duyanlar desin maşallah.

Barhanam katarlayın, çekin katırım,
Köroğlu saymayor benim hatırım,
Gündüz oğraşırım, gece yatarım,
Köroğlunu alt iderim inşallah.

Çadır kurdum Çamlıbelin düzüne,
Bak şu bezirgânın mağrur sözüne,
Kavuğuna vursam ener gözüne,
Ünümü duyanlar desin maşallah.

Ortadan gelmişim gitmem ben uca,
Tatlı söylemişim gitmesin güce,
Şimdi el iderim eyri kılıca,
Köroğlunu alt iderim inşallah.

Kılıncını sen boşuna taşıрма,
Toplarım şimdi delimi başıma,
Daha kimse çıkmamışdır karşıma,
Ünümü duyanlar desin maşallah.

Koymadım 'isla ben barhanamı ac,
Veririm deyu sen umma ben bac,
İstersen ovaya delilerin seç.
Dedide el ele vurdu bezirgân.

Gel bezirgânbaşı dinle sözümü,
Daha sen görmedin benim gücümü,
Alırım brakmam ben de bacımı.
Bu gün yeminliyim düyüş olmasın.

$A \frac{11}{63675}$

63675

Աւարից

ՀԱՅ ԳԼԳՈՒԲԱՆ

ՀԱՅ.ՍՈՒՆ ԶԻՆԻԲԱՆՆԵՐԻ
ԶԻՆԻԲԱՆՆԵՐԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

220063675